

2. Мовкебаева З.А. Мультидисциплинарное взаимодействие педагогов и специалистов// Основы инклюзивного образования. Учебное пособие. Искакова А., Мовкебаева З.А., Закаева Г., Айтбаева А., Байтурсынова А.А. – Алматы: L-Pride, 2013. – С. 85-107.

3. Методические рекомендации по организации интегрированного (инклюзивного) образования детей с ограниченными возможностями в развитии. – Приказ МОН РК № 4-02-4/450 от 16.03.2009.

4. Ежовкина Е.В., Рябова Н.В. К проблеме педагогического сопровождения адаптации детей с ограниченными возможностями здоровья // Российский научный журнал № 5 (30) — Рязань, 2012. – С. 84-89.

5. Малофеев Н.Н. Проблемы инклюзивного образования и защиты прав детей с ограниченными возможностями здоровья //Новая школа. -12 апреля 2011

УДК 376
МРНТИ 14.29.00

Макина Л.Х.¹, Мұратбай Ж.²,

¹ғылыми жетекшісі, Психология ғылымдарының кандидаты, доцент, lyazzat.makina@mail.ru

²6M010500 – Дефектология мамандығының 2-курс магистранты,

Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан,

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ЕСТУ-СӨЙЛЕУ ЖАДЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Психикалық таным процесстерінің арасында есте сақтау қабілеті ерекше орынды алады, көптеген зерттеушілер есте сақтауды психикалық процесстердің сабақтастығын қамтамасыз ететін және барлық таным процесстерін бір бүтінге жинақтайтын өтпелі процесс ретінде сипатталады. Қорытындылай келе, есту-сөйлеу жады – бұл адамның есту арқылы қабылданған вербалды материалды сақтау және жаңғырту қабілеті.

Есту қабілеті нашар балаларда есте сақтаудың бұл түрін дамытуда үлкен қиындықтар бар, өйткені арнайы оқыту жағдайында да ауызша сөйлеуді дамытудағы артта қалушылық ауызша есте сақтау қабілетінің артта қалуына әкеледі.

Мақалада мектепке дейінгі жастағы есту қабілеті зақымдалған балалардың есту-сөйлеу жадысының қалыптасуы мен ерекшеліктері қарастырылған. Осы мәселе бойынша арнайы психологиялық және педагогикалық әдебиеттерге шолу жасалған.

Түйін сөздер: есту қабілеті зақымдалған балалар, есте сақтау қабілеті, есту-сөйлеу жадысы

Макина Л.Х.¹, Муратбай Ж.²,

¹научный руководитель, кандидат психологических наук, доцент. lyazzat.makina@mail.ru

²магистрант 2 курса по специальности 6M010500 – Дефектология,

КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ СЛУХО-РЕЧЕВОЙ ПАМЯТИ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

Аннотация

Среди процессов психического познания особое место занимает память, Многие исследователи описывают память как переходный процесс, обеспечивающий преемственность психических процессов и аккумулирующий все процессы познания в

единое целое. Наконец, слухоречевая память-это способность человека сохранять и воспроизводить вербальный материал, воспринимаемый слухом.

У слабослышащих детей большие трудности в развитии данного вида памяти, так как отставание в развитии устной речи даже в условиях специального обучения приводит к отставанию в речевой памяти.

В статье рассмотрены особенности и особенности формирования слухоречевой памяти у детей с нарушениями слуха в дошкольном возрасте. Дан обзор специальной психолого-педагогической литературы по данному вопросу.

Ключевые слова: дети с нарушениями слуха, память, слухоречевая память

Makina L.H.¹, MuratbayZh.²,

¹Candidate of Psychological Sciences. lyazzat.makina@mail.ru

*²a 2nd year master student, major in 6M010500 – Defectology,
Almaty, Kazakhstan,*

FEATURES OF AUDITORY-SPEECH MEMORY IN CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS

Abstract

Among the processes of mental cognition, memory occupies a special place, Many researchers describe memory as a transitional process that ensures the continuity of mental processes and accumulates all the processes of cognition into a single whole. Finally, auditory-speech memory is a person's ability to preserve and reproduce verbal material perceived by hearing.

Hearing-impaired children have great difficulties in developing this type of memory, since the lag in the development of oral speech, even in conditions of special training, leads to a lag in speech memory.

The article discusses the features and peculiarities of the formation of auditory-speech memory in children with hearing impairments in preschool age. A review of the special psychological and pedagogical literature on this issue is given.

Keywords: children with hearing impairments, memory, auditory-speech memory

Баланың дағдылары мен қызметтерінің қалыптасуы мен дамуы белгілі бір жас кезеңінде, жоғары психикалық функциялардың: қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу тілдің қалыптасуына қатысты және бұл процесстердің барлығы өзара байланысты әрі орталық жүйке жүйесінің дамуымен детерминацияланады.

Жады - бұл күрделі психикалық процесс, оның негізгі функциялары ақпаратты сақтау, жинақтау және көбейту болып табылады. Бірде-бір психикалық функция жадының қатысуынсыз өмір сүре алмайды, жады да психикалық функцияларсыз өмір сүре алмайды. И.М. Сеченов біздің сезімдеріміз бен қабылдауымыз жадысыз, із-түссіз жоғалып, адамды жаңа туған нәрестенің күйінде мәңгі қалдыратынын атап өтті .

А.Р. Лурия есте сақтауды алдыңғы адамға ақпаратты жинауға және құбылыстар аяқталғаннан кейін өткен тәжірибесінің іздерімен жұмыс жасауға мүмкіндік беретін, тәжірибенің іздерін жазып алу, сақтау және қайта қосу ретінде анықтама береді. Сонымен қатар есте сақтаудың құбылыстары тең дәрежеде эмоционалды аяға және қабылдау аясына, қозғалыс процесстері мен интеллектуалды тәжірибені бекітуге жатады. Барлық білім мен дағдыларды бекіту, сондай-ақ оларды қолдану есте сақтау бөліміне жататынын атап өтті. [1]

Я.Л. Коломинский мен Е.А. Панько жадыға «адам тәжірибесін есте сақтап, сақтап және келесі жаңғыртуы» деп анықтама береді. Сонымен қатар, мысалы, назар аудартатынымен және белсенді әрекет еткенінде бала өзінің қызығушылығын тудыратын нәрсені оңай есте сақтайтынын атап өтеді. Бұл жағдайда сөз маңызды рөл атқарады.

Л.С. Выготский жадыны «бала психологиясындағы маңызды бөлімдердің бірі» ретінде сипаттап, оның дамуының екі жолын – биологиялық және мәдени дамуға бөлді. Оның ойынша қосымша құралдарға сүйенетін баланың белсенді ойлау әрекеті барысында адам жадысының жоғары формасы пайда болады және дамиды. Жадының физиологиялық негізі жүйке жүйесінің иілгіштігі болып табылады. Әрбір жүйке-ми процесі келесі процесстердің сипатын өзгертетін және сезімдер ағзасына ықпал еткен тітіркендіргіш жоқ кезде, олардың қайта пайда болуы мүмкіндігін шарттайтын өзінен кейін із қалдыруында жүйке жүйенің иілгіштігі көрінеді. [2]

З.М. Истоминанің пікірінше жады басқа да психикалық процесс секілді белгілі бір сипаттарға ие. Ол сипаттарға көлем, жылдамдық, нақтылық, ұзақтық жатады.

Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев жадының жоғары формалары шығу тегі және құрылымы бойынша әлеуметтік психикалық әрекеттердің күрделі түрі болып табылатынын көрсетті.

А.Р. Лурия, П.П. Блонский, Т.П. Зинченко, З.М. Истомина, А.Н. Леонтьев және т.б. зерттеушілер жадының көптеген түрлерін жіктеу түрінде ұсынады:

Психикалық белсенділіктің сипаты бойынша, жадының құрылымындағы әрекетте басым болатын:

– Бейнелі жады бұл көріністер жадысы. Бейнелі жадының мәні қандай да бір кезде қабылданғаннан кейін көрініс түрінде қайта жаңғырады. Қайта жаңғыру сапасына бейненің мазмұндық ерекшеліктері, оның эмоционалды бояуы ықпал етеді. Қайта жаңғыртудың нақтылығы қабылдау кезінде сөйлеу тілінің қатысу дәрежесімен де анықталады. Қабылдау кезінде сөзбен айтылған, сипатталған зат нақтылау қайта жаңғырылады.

– Қозғалыс жадысы әр түрлі қозғалыстар мен олардың жүйесі жайлы ақпаратты сақтайды, түрлі тәжірибелік және еңбек дағдыларының, сонымен қатар жүру, жазу, сөйлеу дағдыларының қалыптасуы үшін негіз қызметін атқарады;

– Эмоционалды жады – бұл сезімдерді есте сақтау. Жадыдағы бастан өткен немесе сақталған сезімдер әрекетке ояту немесе сигнал түрінде немесе өткен тәжірибесінде теріс уайымдар шақырған болса, әрекеттен ұстаушы түрінде болады.

Жадыда сол және басқа анализатордың жұмысындағы басым аймақтың дәрежесіне байланысты бейнелі жадыны естіп, көріп, сезіп, иіс сезіп және дәм сезіп есте сақтау түрлеріне бөледі.

Естіп есте сақтау – есту анализаторының әрекетімен байланысты және түрлі дыбыстарды (тілдік және тілдік емес), музыка, шу, сөздер, сөйлемдер, әңгімелерді (лексикалық материал) есте сақтау мен нақты қайта жаңғыртуға бағытталған бейнелі жады болып табылады. Аталған жадының түрі адам оны қолданғанда оқылатын мәтін, әңгіме және т.б. мағынасы тез әрі нақты есте сақтауға болатынымен сипатталады. Сол мағынаны ол өз сөзімен барынша наты жеткізе алады.

Көріп есте сақтау – көру анализаторының әрекетімен байланысты және көру бейнелерін есте сақтау мен қайта жаңғыртуға бағытталған бейнелі жады.

Сипап сезу, иіс және дәм сезіп есте сақтау жадының жетіспейтін түрлерінің орнын басы немесе компенсация жағдайларында маңызды рөлге ие, мәселен, көру немесе есту қабілеті нашар адамдарды.

Материалды есте сақтау уақыты бойынша келесідей түрлері бар:

– рецепторлар деңгейінде ақпаратты сақтауды жүзеге асыратын сенсорлы жады;

– қысқамерзімді жады бұл материалды аздаға уақыт аралығында (шамамен 20 с) есте сақтау мен есте біруақытта ұстайтын элементтер көлемімен (5-тен 9 дейін) сипатталады. Қысқамерзімді жады механикалық есте сақтап қалу болып табылады.

– ұзақмерзімді жады материалды ұзақ уақыт бойын есте сақтауды қамтамасыз етеді, метриалды сақтау уақыт бойынша және сақталатын ақпарат көлемі шектелмеген, ақпаратты күрделі өңдеуді болжайды, бұл оның оңтайлы, үнемді сақталуын қамтамасыз етеді;

– жедел жады бұл қысқамерзімді және ұзақмерзімді жады арасындағы өтпелі жағдайды алады. Ол алдын ала белгіленген мерзімде материалды сақтауға есептеледі, мысалы қандай

да бір міндетті шешуге арналған уақытта. Есте сақтайтын материалдың бөлігі әр түрлі болуы мүмкін. Бұл бөліктердің көлемі «жадының жедел бірлігі» деп аталады, бұл қандай да бір әрекетті орындаудың сәттілігіне ықпал етеді. Сол себепті материалды есте сақтауда оңтайлы жадының жедел бірліктерін қалыптасыру маңызды.

Сонымен қатар ойды есте сақтау мен жаңғыртуда көрінетін сөздік-логикалық жады бар. Бұл жадының ерекшелігі – ой тілсіз өмір сүрмейді, сондықтан оларды есте сақтау тек логикалық емес, сөздік-логикалық есте сақтау деп аталады.

З.М. Истомина сөздік-логикалық есте сақтау – бұл сөздік формада ұсынылған ойды есте сақтау екенін айтады. Сөздік-логикалық есте сақтау өзін екі түрде көрсетеді: 1. нақты, толық сөздерсіз тек берілген материалдың мағынасы есте сақталады және жаңғыртылады; 2. тек мағынасы ғана емес, сонымен қатар ойдың тікелей сөздері де есте қалады.

Сөздік-логикалық есте сақтау басқа жады түрлеріне қарағанда жетекші болып табылады және жадының барлық түрінің дамуы осы жады түріне байланысты. Іс-әрекет мақсатының сипатына қарай жады: еріксіз, яғни бірденені есте сақтаймын деген мақсат болмағанда; адам материалды есте сақтаймын деген мақсаты болғанда ерікті есте сақтай болады. Есте сақтауға қолдану бойынша жады бөлінеді: оқиғалар мен құбылыстарды механикалық есте сақтауда көрінетін тікелей табиғи жады – бұл адам дамуының филогенетикалық жағынан да, онтогенетикалық жағынан да дамудың алғашқы кезеңдеріне тән есте сақтаудың ең қарапайым түрі. Сыртқы жанама есте сақтау бұл адамның мәдени тарихи дамуының жоғары сатысына тән, өзінің табиғи жадысын меңгеру мен басқаруға алғашқы қадам болап табылады. Бұл өзінің естеліктерін қамтамасыз етуге, есте сақтаудың функцияларын атқаратын стимулдар арқылы қандай да бір жадының ізін қайта жаңғыртуға тырысу. Ішкі жанама жады есте сақтаудың жоғары формасы – логикалық есте сақтау болып табылады, мұнда есте сақтаудың сыртқы құралдарын қолданудан тәжірибенің ішкі элементтерін есте сақтауға өту жүреді. Мұндай өту болуы үшін ішкі элементтердің өзі жеткілікті қалыптасқан болуы керек. Бұл процессте адамның ішкі тәжірибесінің қалыптасуында орталық рөл сөйлеу тілі мен ойлауда болып табылады. [3]

Есте сақтау – бұл материалды жадта сақтауды қамтамасыз ететін процесс, бұл оны кейіннен жаңғыртудың маңызды шарты болып табылады. Есте сақтау ерікті болуы мүмкін, яғни белгілі бір тапсырмаға бағыну бір нәрсені есте сақтау және еріксіз, яғни «өздігінен» болатын арнайы тапсырма жоқ. Есте сақтау әр түрлі мағыналық дәрежеде, әр түрлі түсіну тереңдігімен жүруі мүмкін – осыған сәйкес механикалық және логикалық жаттау деп бөлінеді.

Сақтау – бұл материалды пассивті сақтау емес, оны қарапайым сақтау емес, бірақ материалды өңдеуді қоса алғанда, белгілі бір ұйымдасқан ассимиляция негізінде және жағдайында жүзеге асырылатын динамикалық процесс.

Жаңғырту – бұрын бекітілген психиканың мазмұнын жаңарту. Жаңғырту келесідей болуы мүмкін: 1) тану немесе қабылдау негізінде жаңғырту. Ол ескі байланыстарды жандандыратын сыртқы тітіркендіргіштердің тікелей әсер етуі жағдайында жүреді; 2) ерікті немесе еріксіз өзектендіру ретінде көбею; 3) ерікті күш-жігерді талап ететін ішінара ұмытып кету жағдайында еске түсіру; 4) бастапқыда (тікелей қайта шығару кезінде) уақытша ұмытылған (қайта жаңғыртылмаған) нәрсені кейінге қалдырылған еріксіз қайта шығаруды еске түсіру арқылы жүзеге асырылады.

Ұмыту – жадыдағы материалдың көлемінің айқындығын, ал кейбір жағдайларда – тіпті өткен тәжірибеден белгілі нәрсені білуді жоғалтуға және азайтуға әкелетін процесс, жаңғырту мүмкін еместігі. Бұл орынды процесс. Әдетте, адам үшін өмірлік маңызы жоқ немесе маңызы жоғалған нәрсе ұмытылады.

Осылайша, есте сақтау – барлық таным процестерді біртұтас тұтастыққа біріктіретін маңызды психикалық таным процесі. Жады әлеуметтік тәжірибені игеруде және тұтастай алғанда адамның дамуында маңызды орын алады.

Есте сақтаудың онтогенезде дамуын зерттеу мәселелерімен П.П. Блонский, А. С. Галанов, Т.И. Дубровина, П.И. Зинченко, И.Ю. Левченко, А.А. Люблинская, Г.А. Урунтаева және басқалар айналысты.

Бірінен соң бірі дамитын есте сақтаудың әртүрлі түрлері сананың дамуының әртүрлі кезеңдеріне жатады деп болжанады. Есте сақтау дамуда сананың жоғары деңгейіне көтеріліп, ойлауға барған сайын жақындап келеді, сөйлеу процестеріне сүйенеді.

Есте сақтау ерекшеліктері мен оның даму заңдылықтары сөйлеу тілінің дамуының өзіндік ерекшелігін ескерусіз жүзеге асырыла алмайды, өйткені мағыналы есте сақтау балаларда сөйлеудің пайда болуымен дами бастайды және кейіннен сөйлеудің одан әрі дамуына байланысты да, өмірлік тәжірибенің жинақталуымен де жетіле түседі.

Жады органикалық түрде қабылдау процесіне де қатысады. «Біз көрген және еститін әрдайым бұрын көрген және еститін элементтерді қамтиды. Осыған байланысты, кез-келген жаңа көрініс пен тыңдау кезінде жады қоймасынан шығарылатын ұқсас элементтер, бірақ бөлек емес, олар жады қоймасында тіркелген комбинацияларда соңғысының өнімдеріне қосылады» деп И.М. Сеченов атайды.

Жады функциясы процесінде басым болатын анализаторға байланысты қозғалыс, көру, есту, (тактильді, иісті, дәмді), эмоционалды және жадының басқа түрлеріне бөлінеді.

Қандай да бір әрекет процесінде басым болатын психикалық белсенділіктің бір түрін қарастырайық. Оқудың, білім алудың, дағдыларды қалыптастырудың маңызды шарты - есту-сөйлеу жадысы болып табылады.

Р. Аткинсонның пікірінше, есту-сөйлеу жадысы – бұл әр түрлі дыбыстарды (сөйлеу тілдік және сөйлеу тілдік емес), сөздерді, сөйлемдерді, әңгімелерді (лексикалық материалды) жақсы есте сақтау және дәл айту. [4]

Бұл жадының түріне ие адам оқиғалар мәнін, пайымдаудың немесе қандай да бір дәлелдің логикасын, оқылып жатқан мәтіннің мағынасын жылдам әрі нақты есте сақтайтынымен сипатталады.

Есту-сөйлеу жадысы басқа психикалық процесстермен бірге дамиды. Ол баланың жасы өсе келе дамуымен өзгереді, бұл жадысыз тұлғаның да, қоғамның да қалыпты өмір сүруі мүмкін емес.

Балаларда бұл жадының түрі 2 жасқа қарай көріне бастайды, сонымен қатар көру түсініктері дами бастайды.

Есту-сөйлеу жадысы – сөйлеу және есту мнестистерінің келісімді ортақ әрекеті кезінде жүзеге асатын интегративті процесс.

Р.С. Немов есту-сөйлеу жадысын есту жадысының құрамына кіретін, музыкалық немесе сөйлеу тілдік дыбыстарды есте сақтау мен нақты қайта жаңғырту процесі ретінде анықтайды.

И. Л. Баскакова сөйлеу жадысын сөйлеу тілдік материалын есте сақтау және көбейту процесі ретінде қарастырады.

В. В. Захаров есту-сөйлеу жадысы барлық психикалық процесстермен өзара байланысты және олармен өзара әрекеттесетінін атап өтті. Жады қалыптасатын жүйе балалардың жас даму кезеңіне қарай өзгереді, соған сәйкес оның психологиялық мазмұны да өзгереді.

Қорытындылай келе, есту-сөйлеу жады – бұл адамның есту арқылы қабылданған вербалды материалды сақтау және жаңғырту қабілеті.

Есту қабілеті нашар балаларда есте сақтаудың бұл түрін дамытуда үлкен қиындықтар бар, өйткені арнайы оқыту жағдайында да ауызша сөйлеуді дамытудағы артта қалушылық ауызша есте сақтау қабілетінің артта қалуына әкеледі.

Есту қабілеті зақымдалған балалардың сөздерді есте сақтау ерекшеліктерін Д.М. Маянц зерттеді, ол есте сақтау кезінде саңырау және есту балаларының ұқсастығын да, айырмашылығын да анықтады. Ұқсастық барлық балалардың есте сақтау қабілеті мағыналы болғандығымен анықталады. Бірақ егер тыңдайтын балаларда сөздердің барлық алмастырулары семантикалық болса, онда саңырау балаларда ауыстырудың үш түрі

байқалды: 1) сөздің сыртқы ұқсастығы бойынша алмастырулар (бұрыш – көмір, дірілдейді – ұстайды); 2) семантикалық ауыстырулар; 3) сыртқы ұқсастық пен семантикалық жақындықты біріктіретін сөздерді ауыстыру (таңдалған – жиналған, сипатталған-жазылған).

Есту қабілеті зақымдалған балалардың сөздерді есте сақтауының сәттілігіне бұл сөздердің қандай грамматикалық категорияға жататындығы әсер етеді. Есту қабілеті зақымдалған балалар, ең алдымен, тікелей тақырыпқа қатысты зат есімді меңгереді. Басқа грамматикалық категориялар туралы идеяларды қалыптастыру әлдеқайда қиын, өйткені ол тиісті ойлау операцияларына негізделуі керек (мысалы, абстракция – сын есімдерді ассимиляциялау кезінде, іс – әрекеттерді жалпылау-етістіктерді ассимиляциялау кезінде). Сондықтан, зат есімдерді есте сақтау кезінде саңырау және есту жасындағы балалар арасындағы айырмашылықтар біртіндеп азаяды, етістіктер мен сын есімдерді есте сақтау кезінде бұл айырмашылықтар оқу жылдарында жалғасады. [5]

Есту қабілеті зақымдалған балалардың сөздерді есте сақтаудағы қиындықтары олардың ауызша сөйлеуді меңгеру ерекшеліктерімен байланысты.

Біріншіден, сөйлеуді үйрену кезінде саңырау балалар сөзді бір семантикалық бірлік ретінде емес, оларды бекітуге көп күш жұмсайтын элементтердің (слогдардың, әріптердің) реттілігі ретінде қабылдайды, яғни есте сақталатын элементтердің жалпы саны субъективті түрде артады (демек, сөздің әріптік құрамының бұрмалануы, әріптер мен буындардың болмауы және ауысуы).

Екіншіден, ауыстырулар бір жағдайға қатысты сөздердің жеткіліксіз сараланған мағыналарының нәтижесі болуы мүмкін (демек, хоккей – шайба, ыдыс – ыдыс сияқты ауыстырулар).

Үшіншіден, саңырау балалар жанама есте сақтау әдістерін, мысалы, сөздерді мағынасы бойынша топтастыру және т. б. жиі қолданады.

Есту қабілеті зақымдалған балалар сөйлемдер мен дәйекті мәтіндерді жаттап алғанда, олардың сөйлеуді меңгеруінің жалпы заңдылықтарын көрсететін ерекшеліктер табылды.

Есту қабілеті зақымдалған балалардың ауызша есте сақтау қабілетін дамыту бірқатар кезеңдерден өтеді (И.М. Соловьев).

Бірінші кезең (I – III сыныптар) есте сақтаудың кең таралған түрімен сипатталады, яғни қайталанатын материалдың қайталанудан қайталануға дейін өсуі. Бұл кезеңде бала мәтінді мүлдем түсінбеуі мүмкін, сондықтан оның әр элементі оған қатар, ал мәтін элементтер тізбегі ретінде әрекет етеді.

Екінші кезең (IV – VI сыныптар) есте сақтау түрімен сипатталады, онда бала мәтіннің жалпы мағынасын және оның негізгі сөздерін түсінеді және есте сақтайды, содан кейін оны жетіспейтін элементтермен толықтырады.

Ауызша есте сақтаудың үшінші кезеңі мәтінді толық түсіну және есте сақтаумен сипатталады (VII – VIII сыныптар).

Осылайша, есту қабілеті зақымдалған балалардың есту-сөйлеу жадысы ауызша сөйлеуді қалыптастыру кезінде, ойын және оқу іс-әрекеті барысында жақсарады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Лурия А.Р. *Маленькая книжка о большой памяти.* – М.: Издательство московского университета, 1968. - 88 с.
2. Выготский Л.С. *Память и ее развитие в детском возрасте / Лекции по психологии / СПб., 1999.*
3. Симерницкая Э.Г. *Мозг человека и психические процессы в онтогенезе.* – М., 1985.
4. Аткинсон Р. *Человеческая память и процесс обучения.* – М.: ПРОГРЕСС. 1980.
5. Лубовский В.И. *Общие и специфические закономерности психического развития аномальных детей// Дефектология – 1971- №4*